Strategii comunicaționale subversive în vremuri de cenzură. Ironizarea clişeelor

Gina NECULA

Primele ipostaze semnificative ale cuvântului grecesc *eironeia* apar în dialogurile lui Platon, unde este folosit cu accepția de 'simulare intenționată pe care auditoriul trebuie să o identifice'. Aristotel foloseşte termenul în *Retorica*, Cartea a III-a: „cel ce recurge la ironie face o glumă în vederea lui însuşi"(19 b 8). Quintilian, în *De Oratore*, oferă o definiție a ironiei, ca figură prin care se spune ceva intenționând să se exprime opusul. Ironia este un mod de exprimare „contrarium ei quod dicitur intelligendum est" (*Institutio Oratorica*, 9.22.44.) Mult timp însă funcția retorică a ironiei nu a fost luată în considerare decât ca ornament sau ca trop în limbajul poetic. Actualmente, putem vorbi despre ironie ca fiind prăpastia dintre cuvinte şi lume care introduce în discurs semnificații ce depăşesc limitele a ceea ce se spune.

Lumea din care provenim formează baza aşteptărilor, presupunerilor şi tiparelor de gândire şi exprimare pe care le dobândesc vorbitorii – limba în uz. Ironia nu presupune o simplă decodare a unui mesaj inversat, ea este mai mult un proces semantic complex de relaționare, diferențiere şi combinare între sensurile exprimate şi cele neexprimate. Discursul este o formă de practică socială, de interacțiune între participanții la diverse situații particulare. Se afirmă în lucrările de specialitate că actul/activitatea lingvistic(ă) se supune unor norme (precizie, proprietate etc.). Scopul strategic al ironiei este acela de a permite locutorului să se sustragă normelor de coerență impuse de teoria argumentației, în sensul în care autorul unei enunțări ironice creează un enunț care posedă, în acelaşi timp, două valori contradictorii: defensivă şi ofensivă.

Problema ironiei a fost foarte intens discutată în diverse domenii, de la lingvistică la ştiințele politice, de la sociologie la istorie, estetică şi religie, filosofie şi retorică, psihologie şi antropologie. Ironia a fost localizată şi explicată în literatură, artele plastice, muzică, dans, teatru, conversație şi lista poate continua. Fie că este privită ca figură retorică sau ca modalitate de a vedea lumea, ironia pare să fi devenit un mod de expresie al epocii moderne.

Ne propunem să prezentăm în cele ce urmează modalitățile şi cauzele pentru care ironia, ca practică discursivă sau ca strategie, este folosită şi interpretată în spațiul intercultural al literaturii. Dintre toate tipurile de ironie, ne interesează aici ironia verbală. Analiza ironiei se va face în continuare apelând la o serie de lucrări de marcă care abordează problema pe larg. Fragmentele literare prin care noi ne susținem afirmațiile sunt selectate din opere scrise şi publicate în perioada comunistă, într-o perioadă de maximă îngrădire a libertății de exprimare. Menționăm că am făcut apel la aceste texte în scopul de a demonstra faptul că, prin ironie, ca discurs indirect, poate fi

„Philologica Jassyensia", An III, Nr. 2, 2007, p. 83-103

BDD-A744 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:09 UTC)

„păcălită" vigilența cenzurii şi subminată comunicarea clişeizată impusă de către ideologia comunistă.

Multe dintre dezbaterile privitoare la ironie pornesc de la o distincție pe care o întâlnim încă din primele lucrări în care se face referire la acest fenomen. Quintilian, (*Institutio Oratorica*, 9.2.45-6) se întreabă dacă ironia se referă la un singur cuvânt cu implicații diferite (adică dacă este un trop) sau este o modalitate discursivă de exprimare (dacă este o figură).

Spre deosebire de metaforă sau alegorie, care necesită şi ele suplimentarea mijloacelor de semnificare în scopul identificării sensului din structura de adâncime (ceea ce se sugerează doar fără a se exprima expres), ironia are o limită evaluativă şi reuşeşte să provoace un răspuns emoțional celor care identifică corect valoarea semantică a enunțului. Se remarcă astfel faptul că ironia presupune un aspect afectiv, cerând un grad maxim de implicare atât din partea celui care creează enunțul ironic, cât şi din partea celui care interpretează, iar lipsa implicării afective duce la decodări incorecte ale mesajului sau la ratarea ironiei.

Cea mai reprezentativă lucrare referitoare la ironie considerăm a fi aceea a Lindei Hutcheon, *Irony's Edge,* în care autoarea priveşte ironia atât ca trop, cât şi ca modalitate de exprimare, înglobând în prezentare ambele ipostaze subliniate de Quintilian. Această carte urmăreşte descoperirea modalităților şi raționamentelor prin care ironia se produce, este interpretată sau, dimpotrivă, se ratează interpretarea ei. Hutcheon foloseşte aici teorii ale discursului pentru a aduce în atenție, de fapt, contextul social şi dimensiunea interactivă a ironiei, iar în acest spirit, în capitolul *Risky Business: The "transideological" politics of irony,* afirmă: „My particular interest in the transideological politics of irony is that would treat it not as a limited rhetorical trope or as an extended attitude to life, but as a discursive strategy operating at the level of language (verbal) or form (musical, visual, textual)" (Hutcheon 1994: 17). O observație importantă pe care o face Linda Hutcheon este aceea că ironia nu trebuie privită ca un trop izolat ci ca o problemă de politică lingvistică, deoarece trebuie analizat contextul mai amplu în care ironia se produce, pentru că ea presupune relații de putere bazate pe strategii de comunicare, adică relații de tipul *includerii* sau *excluderii*, *intervenție* şi *eschivare.*

Citând afirmații făcute de Kerbrat-Orecchioni în *L'ironie comme trope* („Poétique", nº 41, 1980), Hutcheon ia în considerare faptul că ironia cere din partea cititorului o competență triplă: lingvistică, retorică şi ideologică. Competența lingvistică indică faptul că cititorul trebuie să înțeleagă ceea ce este doar sugerat prin text, fără a fi exprimat. Competența retorică presupune cunoaşterea unor norme retorice care constituie exercițiul de limbaj şi de lectură, identificarea ironiei. Competența ideologică presupune asumarea unei experiențe în cadrul unei comunități lingvistice sau „comunități discursive" în accepția autoarei citate.

Trebuie să remarcăm faptul că toate lucrările privitoare la ironie subliniază ca trăsătură lingvistică fundamentală, dar şi impresionantă a ironiei faptul că, deşi este expusă tuturor, ea nu poate fi înțeleasă şi savurată decât de către cei care o studiază atent pentru că se bazează pe întreruperea consensului şi nu se limitează la a semnifica opusul celor exprimate, ci exprimă, în acelaşi timp, mai multe puncte de vedere, în funcție de percepție/interpretare.

BDD-A744 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:09 UTC)

Iarăşi o lucrarea importantă pentru studiul ironiei este *A Rhetoric of Irony,* a lui Wayne Booth, în care, chiar din prefaţă, se face precizarea că ironia este văzută de obicei ca ceva ce subminează claritatea, eliberează gândurile şi distruge dogmele: „liberates by destroing all dogma or destroys by revealing the inescapable canker of negation at the heart of every affirmation" (Booth 1975: ix).

Elementele definitorii pentru ironie, identificate de autorul menţionat mai sus, sunt:

- un procedeu retoric voit creat de către oameni în scopul de a fi auzită sau citită de către alţii (enunţurile ironice nu sunt simple deschideri oferite involuntar, ci au întotdeauna un scop precis);
- toate enunţurile ironice sunt mascate, rolul cititorului fiind acela de a reconstrui semnificaţia atribuind enunţului alte valori decât cele exprimate de structura de suprafaţă;
- apar o serie de afirmaţii pe care autorul se aşteaptă ca cititorul să le respingă;
- modul în care ironia acţionează are rolul de a uni sau de a-i dezbina pe autori şi pe cititorii lor;
- atât ironia cât şi ambiguitatea sunt moduri de exprimare pluralistice;
- se cere reconstrucţia sensului.

Trebuie făcută de la început precizarea că în cazul ironiei care apare în conversaţiile faţă în faţă există modalităţi prin care unul dintre vorbitori poate atrage atenţia asupra faptului că este ironic într-o anumită secvenţă din discurs printr-un semn discret cu cotul sau făcând cu ochiul. În cazul ironiei prezente în textul scris e nevoie de o serie de mărci suplimentare prin care autorul să poată semnala cititorului că e cazul să reconstruiască mesajul pentru că el intenţionează să spună altceva decât exprimă, aparent, cuvintele sale. Asemenea mărci suplimentare de semnalare a ironiei sunt schimbarea de ritm sau prin ieşirea din stil, iar în unele cazuri invitaţia către o interpretare ironică vine chiar prin titlu.

Un exemplu de schimbare de ritm este acela în care G. Călinescu, în *Scrinul negru*, prezintă o scenă în care un inginer, fost lucrător strungar în uzină, vorbeşte cu un coleg despre implicarea lor ca membri de partid în problemele şantierului:

> „– Se simte dogoare, dar nu zăresc focul.
> – E mai ales aici! zâmbi tânărul, punând mâna patetic în dreptul inimii.
> Fie că Ioanide vedea totul teatral şi solemn, fie că muncitorii, şi îndeosebi tinerii, se aflau încă în faza entuziasmului verbal şi gesticular, dialogurile decurseseră în acest stil" (Călinescu 1960: 603).

Autorul introduce reacţia detaşată a unui alt personaj, Ioanide, pentru a pune în contrast cele două atitudini şi a atrage atenţia, în acest fel asupra falsităţii celei dintâi.

Într-o ipostază asemănătoare cu cea în care e prezentat Ioanide, aceea de personaj reflector, care analizează şi sancţionează, apare şi personajul lui Preda, Ilie Moromete. Personajul este pus de foarte multe ori în situaţia de a ieşi din stil pentru a semnala ridicolul unui ceremonial discursiv prea pretenţios şi fals în lumea satului:

> „Nae? exclamă Moromete surprins. Nae s-a dus şi el să se plimbe pe la Pălămida, ce te miri aşa? Sau, după tine, n-are voie să se plimbe. În regimul nostru democrat-popular şi

BDD-A744 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:09 UTC)

> ţăranul are acum dreptul să se plimbe. Mai ales că el a făcut treabă, n-a stat ca tine sau ca tine să se uite!" (Preda 1967: 289).

Aici, ironia reiese, pe de o parte, din faptul că autorul preia revalorizarea comunistă a numelui „clasei aliate a muncitorimii" din expresii de genul: „ţăranul nou", „ţăranii, truditori ai ogoarelor", deşi termenul poate fi interpretat şi depreciativ (ţăran = necioplit, necizelat), în timp ce, pe de altă parte, personajul, el însuşi ţăran, pare a utiliza cuvântul *ţăran* conform unei noi definiţii, după o nouă ordine socială, pentru că nu pare să se includă în categoria despre care vorbeşte şi nici prietenii nu şi-i asimilează acestei clase. Acest *ţăran* nou este inclus într-o categorie aparte, este *el*, nu *noi*, adică este sancţionat pentru că vorbeşte altfel decât ţăranul tradiţional şi pare a avea un singur ţel: „îndeplinirea planului".

Pentru a ilustra modul în care ieşirea din stil „semnalează" prezenţa ironiei apelăm la un exemplu pe care l-am mai folosit în lucrare dar care ni se pare elocvent şi în acest capitol:

> „Bine, continuă Moromete adresându-se prietenilor lui liberali, dat fiind că statul are nevoie de parale fiindcă nu mai suntem ca pe vremea regimului burghez al moşierului …de moşieri, cu sămânţa lor, de unde i-au mai scos şi pe-ăştia, care ştiţi şi voi alde Costache şi alde Matei că se luă moşia a mare a coanei Marica îndată după ălălalt război, şi nu acuma, dar dat fiind că numai ei au nevoie de bani, noi n-avem, să zicem că fonciirea trebuie achitată…" (Preda 1967: 126).

Morier plasează ironia în centrul opoziţiei – situată la nivel moral – dintre cel care judecă şi cel judecat (Morier 1961:155). Astfel, ironia este proprietatea celui moral.

1. Accepţii ale ironiei

Având în vedere diversitatea abordărilor, considerăm necesar să prezentăm aici mai multe definiţii ale ironiei pentru a putea evidenţia complexitatea fenomenului.

Definită în termenii lui Morier, ironia nu este o figură de stil, aşa cum ne-am obişnuit, ci un mijloc de măsurare a moralităţii: dacă o persoană este ironică, atunci este ridicată la statutul de judecător al celorlalţi, dacă este subiectul unei ironii, cazul este clar, persoana este infamă .

Definiţiile semantice subliniază faptul că ironie înseamnă să spui ceva şi să intenţionezi altceva, fiind apreciată în multe lucrări ca o inversiune semantică (antifrază – a spune ceva şi a implica exact opusul). Ironia presupune atribuirea unei atitudini evaluative aşa că aici intervine funcţia *emotivă / expresivă*. Înseamnă că ironia este un act perlocuţionar pentru că produce efecte supra ideilor, sentimentelor sau acţiunilor audienţei. O semantică a ironiei arată modul în care se stabileşte o conexiune relaţională şi integratoare între ceea ce se spune şi ceea ce nu se spune. Această conexiune nu se reduce la antifrază, ci poate fi văzută ca oscilaţie între două niveluri, unde atât unul cât şi celălalt rămân active. Contextul interpretativ al ironiei trebuie înţeles ca un context integrator al mai multor dimensiuni: dimensiunea circumstanţială, dimensiunea textuală şi dimensiunea intertextuală. Rolul crucial în decodarea ironiei îi revine interpretului. Rolul acestuia depinde de tipul de comunitate lingvistică căreia

BDD-A744 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:09 UTC)

acesta îi aparţine. Ironia implică necesitatea evaluării pentru că favorizează un climat de îndoială. Ironia este un mecanism retoric extrem de complex care depinde de puterea de înţelegere a cuiva, ştiind că vorbitorul exprimă altceva decât vrea să se înţeleagă, dar, de fapt, „defularea faţă de maculare se manifestă prin ironia ori sarcasmul la adresa fetişurilor lexicale şi de turnură, ce erau plasate mai mult decât derizoriu în limbajul conversaţiei din discursul privat (am auzit, de exemplu, înjurături de „statut", de „codul familiei socialiste" sau de „retribuirea după cantitatea şi calitatea muncii"). Ce era „potrivit" în discursul public, recunoscut ca „semnal", ca marcă pentru o retorică a consimţământului, devenea astfel ţinta respingerii organice în limbajul familiar. De altfel, la alt nivel, mostre ale unei asemenea analize empirice sui-generis au fost transcrise în vorbirea unor personaje din proza lui Marin *Preda sau cea a lui Augustin Buzura (ce înseamnă „unealtă a chiaburilor", „duşman al poporului*", „acţiuni de subminare", „a-şi lua angajamentul", „a demasca" etc.)" (Dumistrăcel 2006).

În capitolul *Modeling Meaning,* Hutcheon defineşte ironia ca fiind un proces comunicativ (Hutcheon 1994: 58) şi identifică trei caracteristici semantice ale sensului exprimării ironice: relaţional, inclusiv/de incluziune, diferenţial. Ironia este o strategie relaţională în sensul că operează atât între sensuri (cele exprese şi cele nespuse), cât şi între oameni (aflaţi în diverse ipostaze: ironişti, interpreţi, ţinte). Sensul ironic este consecinţa unei relaţii între cei care creează enunţul şi diferitele posibilităţi de interpretare/semnificare. Puterea lucrurilor nespuse de a le concura pe cele spuse este trăsătura semantică definitorie a ironiei.

Prin ironie, ca strategie discursivă, Dominique Maingueneau înţelege „subvertir la frontière entre ce qui est assumé et ce qui ne l'est pas par le locuteur" (Maingueneau 1991: 149).

Iese astfel în evidenţă o altă trăsătură caracteristică ironiei, şi anume aceea că ea presupune o evaluare, o judecată, o măsurătoare, o punere sub semnul întrebării, funcţionând atât ca antifrază, cât şi ca strategie evaluativă care presupune o atitudine a codificatorului de mesaj faţă de text, atitudine care, în schimb, permite şi pretinde celui care decodează mesajul o interpretare şi o evaluare a materialului primit.

Din punct de vedere stilistic, ironia reprezintă „un exemplu de conotaţie prin asociaţie antonimică *in absentia*" (Lesovici 1999: 79), ea grefând pe conţinutul literar valori care supradetermină denotaţia. Structura de suprafaţă a textului ironic simulează o atitudine afirmativă, în timp ce contextul o demască drept negativă. În faţa textului ironic, cititorul trebuie să refacă sensurile care au fost omise sau ascunse. Mircea Doru Lesovici consideră că „ironia *trage pe sfoară; înfăşoară şi desfăşoară* înţelegerea; în actul comunicării, ironistul pleacă de la mai mult la puţin, iar conştiinţa provocată, de la puţin la mai mult" (Lesovici 1999: 92).

Definiţia cea mai comună a ironiei – ca figură de stil – face referire la simulare, indiferent dacă avem în vedere textele anticilor sau pe cele ale modernilor. Aşadar, ironia este legată – intrinsec – de simulare, ceea ce devine semnul ei distinctiv în raport cu alte metalogisme. Deşi tratatele de stilistică prezintă ironia în directă dependenţă de simulare, ea are mai degrabă un accent bivalent, exprimat de raportul simulare/ disimulare (Bidu-Vrânceanu *et alii* 2001: 98). Simplu metalogism sau nu, ironia este recunoscută ca o apariţie proteică, având o insaţiabilă capacitate de a-şi apropria diverse alte strategii şi de a schimba permanent centrul de greutate în raportul simulare/

BDD-A744 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:09 UTC)

disimulare. Ironia este definită adesea ca o figură de stil, element din categoria „recuzitei" stilisticii. Prezentată ca figură de gândire sau metalogism, ironia se subordonează „textului", care este triumfător şi se împănează din când în când cu figuri de stil. Ne aflăm în faţa hegemoniei textului gândit ca o sumă de figuri de stil sau ca un inventar al lor.

Ne propunem să demonstrăm în cele ce urmează că ironia este mai mult decât un metalogism, că ea constituie un mod de organizare a discursului.

2. Factorii care facilitează ocurenţa ironiei

2.1. Participanţii

Ironia este, în cele din urmă, un act social la care participă ironistul şi publicul său ţintă (atât cei care înţeleg cât şi cei care nu înţeleg). Este o comunicare intersubiectivă şi interactivă. Se creează relaţii dinamice între text (şi contextul său), ironist, interpret şi contextul situaţional care (sau în care) a generat mesajul.

Ironistul, deşi este cel care intenţionează să stabilească o relaţie ironică între ceea ce spune şi ceea ce nu spune (dar speră să se înţeleagă), poate să nu reuşească întotdeauna să-şi comunice intenţiile.

Interpretul este cel care atribuie ironia cuiva şi apoi o interpretează: cu alte cuvinte, el este cel care decide dacă enunţul este ironic sau nu şi ce particularităţi ironice ar putea avea. Este evident în aceste condiţii că acest proces al interpretării se produce dincolo de intenţiile ironistului.

Problema care se pune în acest punct este dacă rolul principal îl are cel care creează mesajul sau cel care îl interpretează, depistarea ironiei necesitând atât talentul ironistului, cât şi atenţia interpretului. În mod cert nu există nicio garanţie în ceea ce priveşte interpretarea exactă a enunţului ironic, cu alte cuvinte, creatorul ironiei nu are nicio garanţie că interpretul va primi ironia în acelaşi mod în care s-a intenţionat ca ea să semnifice. Hutcheon sugerează ca verb care să descrie mai bine acţiunea interpretului „a face/a crea" în locul lui „a primi". Astfel, ironia apare ca un proces productiv şi activ de atribuire şi interpretare care implică un act intenţional – acela al deducţiei. Interpretul atribuie atât sensurile cât şi motivaţiile ironistului.

Un alt aspect care se evidenţiază este acela că ironia va conota diferit pentru interpreţi diferiţi. Din punctul de vedere la interpretului, ironia este un act de voinţă care presupune reconstrucţia sensului în concordanţă cu, dar şi diferit de ceea ce s-a enunţat. Interpretarea este direcţionată de stările conflictuale din text. Din punctul de vedere al ironistului, ironia este o transmitere intenţionată de informaţii şi atitudini evaluative, altele decât cele prezente explicit.

Problema majoră care apare în cazul ironiei, dar şi al parodiei este cea a interpretării. Ambele fenomene implică particularităţi de timp/perioadă, spaţiu, statut social şi de cultură generală, rasă, sex, naţionalitate, vârstă, religie, profesie (toate grupările micropolitice în care ne încadrăm prin voinţa noastră sau a societăţii). Din acest motiv se afirmă de către specialişti faptul că ironia funcţionează numai în context dialogic sau intersubiectiv, între persoane care au în comun faptul că provin din acelaşi mediu social, au aceleaşi informaţii culturale şi aceleaşi păreri despre lume şi viaţă,

BDD-A744 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:09 UTC)

ceea ce face ca ironia să devină aproape un *dialect*. În realitate, vorbitorii trăiesc în mai multe comunităţi discursive în acelaşi timp: o comunitate de profesie, una de religie, una politică etc. şi în felul acesta se creează ceea ce Hutcheon numeşte „comunităţi discursive" (Hutcheon 1994: 178), care pot fi definite printr-o configuraţie generală de cunoştinţe comune, credinţe, valori şi strategii comunicative. Comunităţi lingvistice diferite vor interpreta diferit ironia. Aşa este şi cazul particular pe care îl avem în obiectivul lucrării, acela al limbii de lemn – generaţiile mai tinere, care nu au fost confruntate cu discursul comunist, nu vor putea atribui textului tot atâta energie subtextuală ca cei care l-au „experimentat".

Este evident că transferul de informaţie de la un membru al comunităţii la altul este parţial, incomplet, fragmentar, dar dacă se împărtăşeşte măcar o parte, destul astfel încât ironia să poată fi detectată, înseamnă că scopul comunicativ este atins.

Noţiunea de 'comunitate lingvistică' este una dinamică, presupunând tranformări continue, pentru că ceea ce sociolingvişti numesc „un eveniment comunicativ" presupune o diversitate de discursuri posibile care se creează într-o comunitate. Oameni diferiţi trăiesc în *lumi discursive* diferite şi întregul proces comunicativ este alterat şi distorsionat de existenţa acestor *lumi*.

În conformitate cu părerea exprimată de Sperber şi Wilson în lucrarea *Relevance: Communication and Cognition* (*apud* Hutcheon 1994: 120), responsabilitatea de a garanta identificarea ironiei îi revine celui care codează mesajul, care trebuie să coordoneze presupunerile despre codurile şi informaţia contextuală la care au acces potenţialii cititori.

Rolul interpretului este, de fapt, acela de a atribui intenţia, conţinutul semantic neexprimat expres, dar implicat în mesaj, precum şi sensurile posibile, însă identificarea ironiei este rezultatul unui efort de interpretare care necesită aptitudini speciale. Aceste aptitudini operează la niveluri diferite. Mai întâi, la nivel semantic: vorbitorul trebuie să fie capabil să identifice incongruenţele; apoi, la nivel pragmatic: vorbitorul trebuie să intuiască intenţiile creatorului de mesaj sau scopul comunicativ avut în vedere:

> „– Tovarăşul arhitect, profesor şi academician Ioanide este un exemplu de intelectual clarvăzător, ieşit din popor, care a înţeles că trebuie să se alăture clasei muncitoare în drumul ei spre construirea unei lumi mai drepte şi mai fericite. El este acum al nostru!
> – Să ne trăiască! Repetară toţi, inclusiv Ioanide, care la cuvântări nu era atent" (Călinescu 1960: 251).

Observăm că ironia este o modalitate de a crea o comuniune fatică între creatorul ei şi interpret. În situaţia citată, intenţia autorului de a sublinia ridicolul unei comunicări înţesată cu lozinci nu ar avea nici un impact dacă cititorul nu ar fi dispus să decodeze mesajul de la sfârşit către început, folosind drept cheie de lectură sugestia că e vorba de un singur discurs care se repetă şi la care personajul, obişnuit fiind, reacţionează tot cu un tipar.

S. Gaunt, în lucrarea *Troubadours and Irony*, consideră ca singură posibilitate de a fi sigur de faptul că un enunţ este voit ironic existenţa unor cunoştinţe detaliate

BDD-A744 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:09 UTC)

despre sistemul de referinţe sociale, personale, lingvistice şi culturale ale vorbitorilor (*apud* Hutcheon 1994: 116).

Wayne Booth, numind un capitol *Is It Ironic?*, identifică mai multe modalităţi prin care cititorul este avertizat că textul este încărcat/dinamitat cu ironii (Booth 1975: 84):

1. *indicaţii directe ale autorului*:

Discursul unuia dintre personajele lui Sălcudeanu, Morăscu, este o colecţie de clişee. Sugestia autorului este că nu e vorba despre asumarea ideologiei din convingere, ci în scopul realizării unor interese personale:

> „[…] partidul trebuie să se ocupe de toate, să nu piardă din mână nimic; acum, că a pus mâna pe putere, socialismul şi comunismul sunt de negândit fără această putere, dar în loc ca mâna ce-i bătea aerul să-i întărească spusele, schiţă o mişcare potrivnică, gestul voia să spună că, de fapt, vorbele lui n-au acum nici o valoare şi că le rostea doar dintr-o convingere întipărită pe scoarţă" (Sălcudeanu 1970: 360).

Alte indicaţii oferite direct, prin Mihai Bogdan, personajul inadaptat al lui Buzura, care lasă un bilet prietenului său, Nicolae. Avem aici un exemplu de note care cuprind descrieri ostile la adresa regimului:

> „Iubite domnule academician, am plecat prin secţie să caut şi alte puncte de vedere asupra mersului nostru înainte …"(Buzura 1970: 36).

Ironia reiese, în cazul de faţă, din imitarea tonului festivist şi asocierea contrastantă a unui termen concret („caut") cu unul abstract („puncte de vedere").

2. *erori deliberate* – informaţii istorice sau culturale neadevărate:

Greşeala capitală pe care o face literatura aservită şi pentru care suportă sancţiunea publicului este aceea de a prezenta preocupări şi atitudini false. Scrierile lui Galan sunt un exemplu elocvent de exagerare a realităţii sociale:

> „[…] În ce priveşte Frontul Plugarilor din Lespezi, eu, ca preşedinte, mă angajez să sprijin însămânţările din toate puterile. Aici, la însămânţări, fiecare cui mişcat din loc cu folos este mişcat bine: bine şi pentru noi, pentru fiecare gospodar, bine şi pentru ţară." (Galan 1954: 325).

Preocuparea pentru binele general este un aspect nou în lumea satului, în condiţiile în care societatea nouă nu pare să mai valorizeze individul, ci colectivitatea.

3. *dizarmonii ale stilului* – descrieri siropoase/solemne care nu se potrivesc cu evenimentele:

În categoria acesta putem încadra majoritatea „producţiilor literare" proletcultiste care ascund realitatea prin manifestări festiviste, aşa cum întâlnim, din exces de zel, şi la Eugen Barbu:

> „De ce-am intrat în partidul comunist? Pentru că era atâta rutină în jurul meu, pentru că altfel eram ameninţat să devin un funcţionar ca şi bătrânul acela legat de biroul lui ca de un butuc. Ce mi-a dat partidul comunist? Tinereţe şi încredere într-o lume mai bună, într-o lume dreaptă. Nu, nu sunt vorbe mari, nimeni nu-şi spune lui vorbe care nu-i plac.

BDD-A744 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:09 UTC)

> De mâine sau de poimâine vom sta altfel de vorbă cu anumiți oameni" (Barbu 1959: 582).

„Succesul" unor astfel de texte este asigurat de cuvintele „înflăcărate" care par să hipnotizeze: „lume mai bună", „mai dreaptă" sugerând că, până acum, nu era nici bună, nici dreaptă.

4. *conflicte de interese* – idei care intră în conflict cu o anumită ideologie:

Numărul mare de clişee cu care sunt bombardaţi vorbitorii pare să îi sufoce pentru că aceştia nu mai ajung să le deprindă şi sensul şi atunci comunicarea are de suferit, creându-se enunțuri aberante. Cele mai multe situații de acest gen întâlnim la Preda, care este foarte atent la „procesul de învățare" a limbii de lemn:

> „ – Acum vreo cinci-şase ani, continuă Moromete, Bilă striga pe toate drumurile cu gura până la ceafă: «Domnule, zicea, astăzi nu trebuie să fii comunist! Trebuie să fii anticomunist!» – După vreo doi ani îl văz că se înscrie în partid.«Păi ce faci tu, Bilă, îl întreb, ce fel de comunist eşti tu?» «Nu mă cunoşti, domnule Moromete, zice. Eu sunt comunist anticomunist»" (Preda 1967: 146).

În cazul nostru, vorbind despre idei subversive, nu pot apărea mărci exprese ale ironiei la adresa ideologiei politice, motiv pentru care atenția cititorului este solicitată mai mult.

Booth face şi el trimitere la intenționalitate atunci când discută relația interpretului cu textul interpretat în capitolul *Essays, Satires, Parody*: „Whether a given word or passage or work is ironic depends, in our present view, not on the ingenuity of the reader but on the intentions that constitute the creative act. And whether it is seen as ironic depends on the reader's catching the proper clues to those intentions. It has become conventional to say that the reader discovers these clues 'in the context'. This is a safe enough way of putting it, provided we remember that we cannot know in advance which of many possible contextual matters will be relevant / other parts of the work itself, knowledge about the author's life and times, or the reader's deepest convictions about what authors are likely to say in earnest. Even those of us who believe that 'the text' is always in some sense final arbiter of meanings will find ourselves using many contexts that according to some critical theories are extrinsic" (Booth 1975: 91).

În accepția lui W. Booth, etapele pe care trebuie să le parcurgă cititorul pentru a putea fi capabil să recupereze adevăratele semnificații ale unui enunț sunt (Booth 1975: 10):

Etapa I. Cititorului i se cere să respingă sensul literal. Dacă citeşte cu atenție, atunci este imposibil să nu observe incongruența unor cuvinte.

Buzura utilizează o astfel de strategie atunci când personajul său, Pintea, află de la Veza că depinde de el dacă are nevoie de avocat pentru că menținerea sa în stare de arest depinde de acceptarea sau refuzul colaborării cu securitatea:

> „E nemaipomenit: şi acest lucru depinde de mine! Ca şi nevoia de plumb a țării, recolta ogoarelor, toate!" (Buzura 1980: 23).

BDD-A744 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:09 UTC)

Aici se subliniază ridicolul reacţiilor „inflamate” de patosul declaraţiilor festiviste.

Etapa a II-a. Se încearcă explicaţii alternative. Aceste alternative sunt, de obicei, incongruente cu ceea ce par a afirma enunţurile.

Întâlnim situaţii în care ironia este dată de contrastul creat între ceea ce se spune şi ceea ce se sugerează, oferindu-se astfel alternative în interpretare:

> „– Tovarăşe Pintică, bag mâna-n foc că dumneata, în săptămâna asta, în loc să stai la căldurică, lângă nevastă, ai mai lămurit un sat de importanţa colectivizării sau eu, ca evreu prost şi bătrân cum sunt, exagerez.” (Sălcudeanu 1970: 29).

Sălcudeanu foloseşte strategia disimulării în cazul afirmaţiilor personajului Landesman. Ironia reiese aici din asocierea unor cuvinte din limbajul popular, gen „căldurică”, „nevastă”, cu cele specifice stilului solemn: „importanţa colectivizării”.

Etapa a III-a. Trebuie luată o decizie în legătură cu convingerile autorului.

Deşi au apărut şi voci care îl acuză pe Călinescu de înregimentare, constatăm că există situaţii în care interesul scriitorului se îndreaptă către ridiculizarea clişeului, nu către promovarea lui. Unul dintre personajele din *Scrinul negru*, Bonifaciu Hagienuş, e în război cu familia şi, pentru că are instinct de conservare şi încearcă să supravieţuiască într-o lume cu totul nouă, se străduieşte să grefeze elemente ale lumii noi pe o schemă discursivă instituită prin tradiţie:

> „Cer să binevoiţi a ordona facerea unei percheziţii domiciliare la locuinţa celor indicaţi, precum şi la domiciliul meu, unde locuiesc, împreună cu mine, doi fii, o fiică şi ginerele meu. Trăiască R.P.R., luptăm pentru pace! Bonifaciu Hagienuş” (Călinescu 1960: 179).

Se remarcă aici supralicitarea stilului administrativ şi amestecul de planuri, prin intervenţia neaşteptată a lozincilor, elemente ce duc enunţul în derizoriu.

În capitolul *Clues to Irony*, Booth atrage atenţia asupra faptului că cititorul poate suspecta un enunţ ca fiind ironic oridecâte ori ceva pare anormal: „we are alerted whenever we notice an unmistakable conflict between the belisfs expressed and the beliefs we hold and suspect an author of holding” (Booth 1975: 73).

Un activist de partid aflat la poarta unui ţăran îl anunţă protocolar că se fac excluderi din partid în cazul celor care nu participau la şedinţe, deşi era perioada secerişului şi ţăranii trebuiau să îşi strângă recolta:

> „– Află tovarăşe, că de-aici înainte o să rămâi în afara partidului.
> – Parcă până acum am fost în centrul lui!” (Preda 1967: 246).

Asistăm aici la respingerea clişeului prin antifrază. Un enunţ deliberat ilogic urmăreşte denunţarea gândirii absurde a unui personaj sau o invitaţie de a te alătura autorului în denunţarea absurdităţii unor evenimente.

Prin vocea personajului său, Buzura face un portret robot al preocupărilor contemporane în care se remarcă glisarea de la oficios la derizoriu, descoperind astfel o altă modalitate de a dinamita clişeul ideologic:

BDD-A744 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:09 UTC)

> „Ce ți-aş putea spune altceva? o întrebase într-o scrisoare. Cu cât depăşesc planul? Ce gust au vaporii de plumb? Ce dansuri populare am învăţat până m-au dat afară din echipă? Despre viaţa şi opera maistrului meu, care mi-e stăpân, părinte şi educator? Câte şprițuri am băut? Încărcarea unui cuptor, mai ales în schimbul de noapte, nu te împinge spre filozofie, nici curăţirea injectoarelor, nici zeama de varză cu urme de vită preistorică" (Buzura 1980: 16).

Astfel, constatăm că prin slogan se deschide un alt discurs, în nici un caz cel oficial care ne-am aştepta să apară, ci unul ironic, care cere complicitate din partea cititorului.

Clişeele impersonale şi generale propuse de ideologie se subminează singure şi devin parodice odată asumate şi personalizate:

> „Imaginează-ți un dialog între el şi inginerul Gherman, alt necuvântător. Filipaş: «Plan!» Gherman: «Cincinal!» Filipaş: «Producție!» Gherman: «O sută trei virgulă doi la sută!» Filipaş: «O sută cinci la sută!» …" (Buzura 1980: 470).

Se remarcă aici fomenul de „coprezenţă", sau, în termenii lui Coşeriu „mariajul cvasi-obligatiriu" al unor termeni care manifestă solidarităţi lexicale. Aceeaşi realitate apare la Thom cu denumirea de „cuvânt semnal" – un cuvânt care declanşează apariţia „perechii".

În cazul satirei politice, reconstrucţia ironiei depinde atât de o utilizare corectă a informaţiilor despre autor dar şi de descoperirea unei forme literare care îşi actualizează sensurile doar printr-o lectură ironică. În cazul ironiei politice trebuie luat în considerare atât contextul literar cât şi cel extraliterar

Ambiguitatea deliberată este evidentă din faptul că autorul concepe textul astfel încât să poată fi interpretat diferit de către cei care îşi asumă clişeul, ca înregimentare, de către cei care îl resping, ca revoltă. Aşa se produce o viziune dublă asupra textului.

Întrebându-se retoric *Is there a Standard of Taste in Irony?*, Booth stabileşte o serie de factori care pot întrerupe cooperarea/comuniunea (Booth 1975: 223-227): ignoranţa, lipsa abilităţii de concentrare, prejudecata, lipsa exerciţiului şi inadecvarea emoţională:

- ignoranţa – cu cât este mai departe de epoca în care cititorul trăieşte, de ţara sa/cultura, de porfesia sa, de afinităţile religioase, de generaţia sa, cu atât mai greu se va stabili contractul de lectură;
- lipsa abilităţii de concentrare – dacă cititorul nu are experienţă de lectură şi nu se poate concentra, nu poate identifica conotaţiile;
- prejudecata – poate opera pe o axă de valori. Fiecare cititor este victima unor prejudecăţi care nu îi permit accesul la toate semnificaţiile textului;
- lipsa exerciţiului;
- inadecvarea emoţională sau lipsa comuniunii fatice.

Autorul face, de fapt, cititorului o invitaţie la reconstrucţie. Dacă există victime ale ironiei, atunci acestea nu sunt autorul sau cititorul, chiar dacă aceştia se includ în categoria victimelor. Totuşi, reconstrucţia ironiei este, în esenţă, variabilă. După cum arată Booth (Booth 1975: 234), variabilele sunt:

- gradul de deschidere – cât de multă activitate secretă pretinde autorul pentru reconstrucţia ironiei;

BDD-A744 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:09 UTC)

- gradul de stabilitate a reconstrucției – când poate cititorul considera misiunea sa de reconstrucție a ironiei încheiată;
- scopul „dezvăluirii adevărului", sau aria acoperită de reconstrucție.

2.2. Problema intenționalității. Contextul interpretativ

Paul Grice face referire la intenție atunci când interpretează problema sensului, ajungând la o semantică bazată pe intenție (Grice 1975: 72-75).

De asemeni, teoria actelor de comunicare (Austin1975: 77) şi pragmatica (Searle 1983: 12-19) contribuie la reconsiderarea intenționalității ca factor important în codare / decodare.

Ironia are loc intenționat, dar şi interpretarea este un act intențional din partea interpretului: „Given that we are dealing, in the case of irony, with a kind of verbal (or aural or pictorial) play in which the said and the unsaid come together in a certain way in order to become irony, then one and the same utterance could obviously be either ironic or unironic in different contexts" (Hutcheon, 1994: 142).

Hutcheon arată, în capitolul *Frame-ups and Their Marks*, că, dacă 'context' înseamnă totalitatea informațiilor de fundal pe baza cărora se interpretează un enunț, atunci, când vorbim despre context trebuie să avem în vedere elementele circumstanțiale, textuale şi intertextuale. *Context circumstanțial / de circumstanță* presupune un context comunicativ (aşa cum apare şi la Jakobson 1963: 99). Contextul textual presupune aspectul formal. Contextul intertextual este contextul creat din toate celelalte enunțuri relevante pentru decodarea corectă a mesajului. Contextul nu este dat, ci este produs, iar strategiile interpretative au rolul de a determina ceea ce aprține contextului. Wayne Booth introduce un alt concept – acela de„comunități amiabile" (Booth 1975: 83), create între ironist şi interpret, bazate pe plăcerea de a găsi cale de comunicare cu spiritele înrudite. Ironia devine astfel o achiziție de grup, creând conexiuni atât intelectuale cât şi emoționale. Ironia este o problemă de împărtăşire a unei ideologii, de complicitate ideologică.

E posibil ca, fără analiza contextului politic, ironia să nu mai aibă aceleaşi valori şi nici aceeaşi intensitate, dacă considerăm că ironia este lumea a ceea ce nu se spune, nu se aude şi nu se vede, ci se subînțelege, se construieşte, se reconstituie.

Cititorul trebuie să învețe să citească cu suspiciune pentru că fiecare cuvânt devine semnul unei complicități, al adevărului implicat în mesaj; trebuie să identifice semnalele contextuale şi mărcile textuale:

> „– Îmi pasă, zise Moromete, fiindcă îți cere pe urmă să declari că fi-tu e duşman al poporului şi că n-ai nici în clin nici în mânecă cu uneltirile lui duşmănoase." (Preda 1967: 380).
> „– Şi crezi tu, zise Moromete, că dacă îl laşi tu să nu te lase să vorbeşti, pe urmă nu te împiedică să şi gândeşti? (Preda 1967: 379).

Ironia poate fi înțeleasă de către cei care aparțin aceleeaşi comunități lingvistice. Existența unei comunități discursive poate activa o varietate de mărci care funcționează în diverse direcții: unele urmăresc doar să sugereze interpretului că

BDD-A744 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:09 UTC)

urmează o afirmaţie ironică (ghilimele care încadrează un cuvânt sau făcutul cu ochiul), altele direcţionează interpretul către sensul intenţionat dar neexprimat.

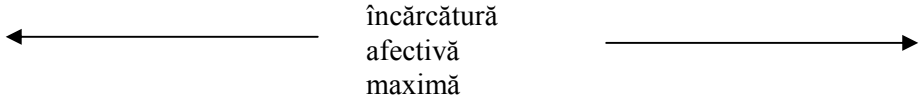
Ironia a fost de multe ori apreciată ca un act elitist care presupune, simultan, includere şi excludere. Aşadar, identificarea unui enunţ intenţionat ca ironic se poate face doar în condiţiile în care receptorul mesajului deţine informaţii detaliate despre referinţele personale, lingvistice, culturale şi sociale ale conlocutorului său.

E drept că ironia poate fi provocatoare atunci când se ascunde în spatele unui discurs politic. Într-un regim totalitar (sau într-un context discursiv represiv) cea mai eficientă cale de ridiculizare a clişeului ideologic este subminarea sa din interior. În condiţiile în care regulile şi normele sunt cunoscute şi se aderă la ele doar formal, scriitorul poate fi considerat partizan al ideilor totalitare şi, ferit astfel de ochii cenzurii, poate să îşi îndeplinească adevărata sa misiune, aceea de a dinamita sistemul fals de gândire şi exprimare al ideologiei comuniste. Ca urmare, putem considera că ironia este o problemă de complicitate ideologică.

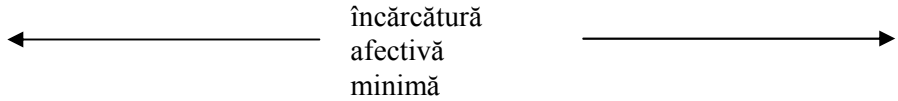
Ironia permite o dublă evaluare: lauda ca dezaprobare sau, dimpotrivă, dezaprobarea ca laudă, fiind o armă utilizată de către ironist pentru a judeca şi a induce altora anumite păreri şi atitudini sau pentru a pune la zid pe cineva sau ceva.

3. Funcţiile ironiei

Linda Hutcheon propune o organizare pragmatică a funcţiilor ironiei (Hutcheon 1994: 47):

comunităţi „amiabile” inclusive /	AGREGATIVĂ	exclusivistă / grupuri închise
satirică / corectivă	DE ASALT	distructivă / agresivă
transgresivă / subversivă	OPOZITIVĂ	ofensivă / insultătoare
non-dogmatică / demistificatoare	PROVIZORIE	evazivă, ipocrită, duplicitară
auto-depreciativă	AUTOPROTECTOARE	arogantă, defensivă
oferă o nouă perspectivă	DISTANŢATOARE	indiferentă
aţâţătoare	LUDICĂ	iresponsabilă / trivializatoare
complexă, ambiguă	AMPLIFICATOARE	înşelătoare, imprecisă
emfatică	DE REÎMPROSPĂTARE	decorativă

BDD-A744 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:09 UTC)

Autoarea propune o gradare a funcţiilor ironiei în raport cu cantitatea de încărcătură afectivă. Interesul nostru se îndreaptă însă către funcţiile semantică şi pragmatică ale ironiei, pentru că prin ele ajungem să identificăm mai uşor valoarea ironiei.

O abordare pragmatică presupune concentrarea pe efectele semnelor – ironia judecă / critică / analizează. Funcţia pragmatică a ironiei este aceea de a semnala evaluarea, de cele mai multe ori de natură peiorativă.

Funcţia pragmatică (evaluativă) a ironiei este aceea de a semnala o evaluare de natură peiorativă. Uneori poate lua forma unor expresii laudative, menite să semnifice opusul / o judecată negativă.

Ironia verbală este mai mult un fenomen semantic bazat pe contrastul între ceea ce se spune şi ceea ce se intenţionează. Funcţia semantică este una contrastivă între spus şi nespus. La nivel semantic ironia se defineşte ca antifrază sau diferenţă de sens. Cu alte cuvinte, există un singur semnificat şi doi semnificanţi.

4. Ironizarea clişeelor

În galeria scriitorilor care dialoghează cu cititorul pentru a trage un semnal de alarmă asupra alienării limbii se înscriu nume ca Marin Preda, Augustin Buzura, Petre Sălcudeanu. Scriitorii din această categorie se folosesc de personajele pe care le creează pentru a transmite, uneori doar în subtext, alteori la vedere, mesajele de avertizare asupra încercării de a transforma literatura din artă a cuvântului în instrument al răspândirii ideologiei. Personajele care sunt purtătoarele mesajelor se încadrează în două mari categorii: personaje voci ale autorilor sau personaje ridiculizate, care atrag atenţia tocmai prin prea evidenta înregimentare lingvistică.

Rolul ironiei este acela de a sancţiona logic un fapt esenţial. În cazul de faţă, obiectul ironiei îl constituie schematizarea şocantă a vorbirii. De fapt, e vorba de transpunerea vorbirii în tipare mult prea înguste pentru a-şi mai păstra puterea de semnificare.

Literaturii anilor ’60-’80 îi este proprie ironia ca unică modalitate de exprimare a revoltei faţă de înregimentare. De cele mai multe ori, în situaţiile de acest tip e vorba de ironie amară (care poate ajunge până la sarcasm), născută din necesitatea evidenţierii unor malversaţiuni la adresa vorbirii.

Ironia poate fi scoasă în evidenţă fie prin contextul în care este inserată, fie prin situaţiile prezentate voit ironic.

4.1. Ironizarea prin context

Din dorinţa de a scoate în evidenţă modul absurd în care cuvintele se transformă, acţionând ca unităţi calitativ noi, unii scriitori apelează la ironie, ca mijloc de eliberare din constrângerea impusă de clişeu. Ironizând o anumită stare a limbii, se pune într-o lumină defavorabilă maniera prin care limba de lemn nu se mai manifestă ca o vorbire determinată de context, ci, dimpotrivă, el ajunge să definească contextul.

Limba de lemn propune un ceremonial verbal nou din care „sunt izgonite expresiile durerii, ale bucuriei, ale credinţei şi demnităţii, ale bunătăţii, ale temerilor omeneşti şi ale duioşiei, îndoielii şi umanului care nu au încăput în calapoadele

BDD-A744 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:09 UTC)

dictaturii" (Dumistrăcel, 1989). Aceste aspecte se reflectă şi în proza perioadei comuniste, fie că e vorba de situaţia în care această limbă radical modificată este luată în serios, fie de aceea în care este privită ca o anomalie şi, în consecinţă, este respină.

Preda îi atribuie lui Ilie Moromete statutul de autodidact în domeniul limbii de lemn, iar cel mai important lucru relativ la acest personaj este că expresiile folosite de el sunt şi comentate pe măsură ce sunt învăţate:

> „Moromete surâdea: «Auzi, mă, Matei, ce zice lipoveanul ăsta, că tu şi cu Giugudel (şi l-a mai adăugat şi pe Cârstache la rând) cică sunteţi uneltele mele. Adică cum unelte?» (Era un cuvânt din ziare, prin care erau desemnaţi astfel acei ţărani care continuau încă să fie în relaţii paşnice cu chiaburii, cuvânt necunoscut în sat prin care erau desemnaţi cei cu stare.) Prin unelte, Moromete dădea de înţeles că se gândeşte la o furcă, o sapă, o greblă…" (Preda 1967: 124).

Stupiditatea metonimiilor folosite reiese la Preda tocmai din asocierea sensului propriu al cuvântului cu acela dobândit în contextul unei ceremonii verbale impuse de tiparele comuniste. „Vocabula *unelte* este golită de conţinut printr-o demagogie vulgară, cinică şi agresivă" (Dumistrăcel, 1990). Procesul metonimic este pervertit pentru că acest trop nu mai serveşte să pună în evidenţă noţiuni din realitate, ci, dimpotrivă, să extragă un fapt din contextul său şi să-l separe de orice l-ar putea face inteligibil, pentru a lăsa impresia că se referă în mod necesar la doctrină – singura care îl poate interpreta.

Se poate remarca de asemenea că, pentru folosirea stereotipiilor în scopul urmărit, se produc eliminări strategice de cuvinte, învăluiri semantice, scoaterea din context tocmai pentru a justifica reacţiile agresive ale Puterii. Preda ilustrează ridicolul unei ordini sociale absurde, caracterizată prin abuz, prin vocea personajului său, Victor Petrini, care ajunge să fie condamnat pentru că, într-o scrisoare din partea unui prieten din Franţa, apare propoziţia: „Aştept ordonanţele dumneavoastră…". Cuvântul „ordonanţe" şi contextul invocat de personaj nu au nici o rezonanţă în mintea torţionarului, asociindu-i alt cuvânt, şi anume „ordine". Se remarcă, aşa după cum observa profesorul Dumistrăcel, că avem de-a face în astfel de cazuri cu o „siluire analfabetă a semantismului cuvintelor într-o paranoică intenţie represivă" (Dumistrăcel, 1990).

Cuvintele sunt folosite în scopuri propagandistice, profitându-se de magia cuvântului neînţeles şi a sensului nepătruns:

> „(…) începuseră să scandeze: «chiabur-ul, ochiul dracu-lui, duşman al poporu-lui», jalnice epitete, stupidă imaginaţie de şcolari arieraţi!" (Preda 1980: 263).

Prezenţa expresiei „şcolari arieraţi" în discurs declanşează la cititor o perspectivă ironică retrospectivă. De fapt limbajul ironiei se bazează pe inadecvarea dintre judecată şi expresie. Comentariile personajului cheamă cititorul să reflecteze asupra ridicolului provocat de astfel de false reacţii, „electrocutându-l" cu sintagma „jalnice epitete", care poartă în ea mai mult decât s-a spus vreodată despre limba de lemn.

Într-un text, anticorpii manipulării sunt daţi de o lectură critică, ceea ce se şi solicită cititorului, pentru că pericolul manipulării este diminuat în cazul în care retorica

BDD-A744 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:09 UTC)

locutorului întâlneşte o altă retorică, a interlocutorului, care are competența să intervină în „agonistica generalizată" a jocurilor de limbaj:

> „Aveți voi îndrăzneala să bateți un om al muncii, puişor? Pe un fruntaş în producție? Se pomeni Pintea întrebându-l cu o neaşteptată siguranță. Păi, cine credeți că vă dă vouă pâine? N-ai citit că e interzisă bătaia chiar şi în sânul familiei? Păi, ai habar câți țin eu în spate, eu acesta pe care de-abia aştepți să-l legi? Şase micimane! Dar eu cred că sunt mai mulți. Confundați oamenii, îi sculați din somn. Şi tocmai acum? Păi, țara trăieşte cu mâinile suflecate, produce oțel, pâine, carne, şi voi ce faceți? Mă scoateți din ritm, mă obosiți, mă enervați. Nu vă dați seama că întârziați cu voie construirea noii societăți? Se poate? Îți tai rația, înțelegi? Începând de azi îmi aleg pe alții care să mă călărească" (Buzura 1980: 27).

Problema care se pune în acest punct este aceea a adecvării la situația de comunicare. Ironia reiese tocmai din fuziunea dintre discursul public şi discursul privat. Translarea registrelor mută centrul de greutate din sfera conversației zilnice, în cea a limbajului vieții politice, subliniind astfel invazia violentă a politicului în viața personajelor.

Într-un dialog, chiar pe o temă literară, pe care un personaj al lui Preda, Ion Micu, îl poartă cu un scriitor „minor", care simte că e bine să profite de contextul politic, se subliniază lipsa de logică a comunicării atunci când vorbitorul se foloseşte de tiparele limbii de lemn, fără a discerne semnificația şi utilitatea lor, pe care însă, le combină cu bucăți de vorbire cunoscute lui:

> „«Cunosc eu acest gen de intelectuali foarte mândri de drăcuşorul mic-burghez care zace în ei şi care îşi scoate cornițele ori de câte ori e vorba de lucruri serioase». Ion Micu îi replicase: «În orice caz văd că şi dumneavoastră gândiți prin sistemul de imagini care face parte din opiumul popoarelor: drăcuşor, cornițe… Or, noi, marxiştii ştim că nu există draci şi nici fii de-ai lor, drăcuşori…»" (Preda 1980: 254).

Prin acest citat revenim la constatarea lui Thom din care rezultă că limba de lemn face apel, în exces, la metafore şi metonimii care fac exprimarea seacă. Operația de demistificare a vorbirii se desfăşoară în trepte, pe care autorul le parcurge odată cu cititorul. La nivelul cel mai înalt se află disertația care e, de fiecare dată, alcătuită după acelaşi tipic. Pornind de la fraze patetice, emise de la înălțimea pe care o oferă o anumită funcție, se alunecă în considerații atât de lumeşti încât nu se mai poate face diferență între stiluri.

Petre Sălcudeanu oferă un exemplu de subminare a întregii ideologii comuniste prin situarea într-un context ironic a unuia dintre stâlpii bastionului comunist. Landesman îi spune lui Curta:

> „[…] lui Lică no să i-l scoți pe Marx din cap şi izmenele de pe el nici dacă-l duci la spânzurătoare." (Sălcudeanu 1970: 13).

Asocierea absurdă de cuvinte din registre diferite creează efectul şocant care pune sub semnul întrebării autoritatea numelui amintit. Ironia are întotdeauna o „țintă" sau, în unele cazuri, poate fi numită chiar „victimă".

BDD-A744 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:09 UTC)

Preda are intuiția de a plasa sintagme specifice limbii de lemn alături de exprimări argotice, obținând astfel un efect straniu prin care scoate şi mai mult în evidență artificialitatea codului impus față de cel cunoscut vorbitorului:

> „Bine, continuă Moromete adresându-se prietenilor lui liberali, dat fiind că statul are nevoie de parale fiindcă nu mai suntem ca pe vremea regimului burghez al moşierului… de moşieri, cu sămânța lor, de unde i-au mai scos şi pe-ăştia, care ştiți şi voi alde Costache şi alde Matei că se luă moşia a mare a coanei Marica îndată după ălălalt război, şi nu acuma, dar dat fiind că numai ei au nevoie de bani, noi n-avem, să zicem că fonciirea trebuie achitată…" (Preda 1967: 126).

Citatul acesta ilustrează faptul că sintagmele limbii de lemn sunt nu numai greu de ținut minte, ci şi greu de pronunțat pentru vorbitorul obişnuit. Astfel de clişee nu fac decât să îngreuneze comunicarea pentru că puterea lor de semnificare este oricum nulă, neavând nici o legătură cu realitatea.

Luând în considerare problema *manipulării prin cuvinte*, Tatiana Slama-Cazacu observa că „orice derogare (ignorare voită sau nu) de la cerința ca emițătorul să țină seama de cunoştințele (contextul implicit) pe care le are sau nu receptorul înseamnă o deteriorare a comunicării, prin care are loc o malversație a comunicării, chiar o măsluire a actului normal, leal de comunicare" (Slama-Cazacu 2000: 79). Imposibilitatea identificării referentului împiedică procesul de comunicare.

4.2. Ironizarea prin situații

Transformarea anumitor elemente în ilustrări prin selecția unui fapt oarecare, izolat de contextul său prin tehnica ocultării, şi scos în evidență pe fundalul vidului pe care l-a creat în jurul lui, este o practică obişnuită limbii de lemn. Situațiile în care se folosesc clişeele limbii de lemn atrag atenția prin modul în care ele sunt prezentate voit ironic. Aşa se întâmplă atunci când Preda dă ocazia unui cizmar, care băuse cizmele cuiva şi care este criticat pentru această faptă într-o şedință, să facă dovada competenței sale în domeniul limbii de lemn, fără a avea şi o reprezentare clară a expresiilor folosite:

> „Acum ştiau ce era asta, autocritica, spre deosebire de primii ani, când le fusese mult mai greu […] «Tovarăşi, a gângăvit el, recunosc! Îmi fac critica şi autocritica»" (Preda 1967: 317).

Se ironizează în acest fel jargonul ideologiei greu de înțeles şi de utilizat de către vorbitori, dar şi festivismul ceremonialelor impuse de puterea politică prin care orice eveniment, oricât de neînsemnat, ajungea să facă obiectul unei şedințe în care incriminați şi incriminatori trebuiau să ia cuvântul pentru a-şi proba competența în domeniul limbii de lemn.

Acest tip de literatură conştientă reuşeşte să ilustreze felul în care limba se confruntă cu fenomenul de diglosie, oscilând între expresia naturală şi clişeu, ca instrument al Puterii. Ea pune în evidență cercul vicios în care individul este prizonier în spațiul îngust al *constructului de lemn*, fapt surprins de Marin Preda în numeroase situații, cum este şi următoarea, care reprezintă dialogul dintre Ion Micu şi un activist:

BDD-A744 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:09 UTC)

„«Trebuie să ajutăm cadrele noi să intre în problemă, nu să le dăm afară când vin în biroul nostru», «Se poate şi asta, dar să nu vină la noi să ne spună că azi nu mai facem filozofie, ci tractorie.», «Aşa a spus?!», «Da, aşa a spus.», «atunci e un idiot, care nu ştie nici măcar că clasa muncitoare se ghidează după filozofia marxist-dialectică, şi că practica, fără teorie, e oarbă. Dacă e aşa, atunci ai dreptate. Linia partidului e justă, dar uite ce ajunge în practică»" (Preda 1980: 81).

Apare în prim plan montajul ideologico-lingvistic, prin evidenţierea unui vocabular univoc şi sărac, caracteristic limbii de lemn. Scriitorii surprind eşecul discursului prezentând modul în care locutorul se abandonează funcţionării automate a limbajului, înlocuind căutarea sensului prin judecăţi de valoare. Această cruditate lingvistică, manifestată prin înclinaţia către slogan, apare în mod deosebit în folosirea metaforelor şi a tiparelor lingvistice.

Toată literatura de specialitate care analizează fenomenul limbii de lemn subliniază că, prin seria de verbe mobilizatoare, adjective caracterizante, cuvinte cu sens modificat sau care nu au un sens clar, ci doar hipnotizează, maschează realitatea, dialogul se poartă în folosul celui care manipulează expresia, nu în folosul celui căruia i se comunică informaţia. Este vorba, de fapt, de o strategie de distorsionare a comunicării prin care nu se aşteaptă ca ascultătorul să aibă drept la replică sau să se interpună în mesaj. Datorită acestei evoluţii a limbii Slama-Cazacu consideră că „românii au devenit, treptat, meşteri în vorbirea relativ criptică şi în decodarea subtextelor unor mesaje aparent inofensive" (Slama-Cazacu 2000: 79). Literatura are, în schimb, menirea să prezinte mai bine realitatea şi se foloseşte de experienţa acumulată în cuvinte pentru a influenţa pozitiv ascultătorul, şi, ca urmare, nu poate fi folosită în scopul creării unei imagini eronate despre lume şi viaţă.

Limbajul ironiei se bazează pe o anumită inadecvare între judecată şi expresie, motiv pentru care se consideră că „ironia e o eroare împotiva erorii"(Lesovici 1999: 137). Structura ironică se realizează însă în afara textului, acolo unde semnificaţiile se cer a fi refăcute şi interpretate.

Ironia este un fenomen subtil, pasibil de analize divergente şi care sunt dificil de circumscris pentru că nu este o activitate ludică dezinteresată, ci e direcţionată către un destinatar precis. Ironia este figura de sens ce lasă să se înţeleagă contrariul a ceea ce gândeşti sau ai vrea să se gândească, impunându-se mai întâi sensul literal; sensul figurat este relevat cu ajutorul unor indici extrinseci discursului ironic: tonul vocii (emfatic sau glacial), punctuaţia, raportul dintre mesaj şi contextul în care acesta se transmite; imitarea parodică a unui alt discurs.

Pentru a scrie ironic cu succes, un scriitor are nevoie să fie în permanent contact cu audienţa sa / trebuie să fie atent la două tipuri de receptori: aceia care vor recunoaşte intenţia ironică şi vor savura gluma şi aceia care sunt obiectul satirei şi vor fi decepţionaţi de ea. *Is there a Standard of Taste in Irony* „one man's irony is another man's literal statement" (Booth 1975: 203). Aceasta implică faptul că ironistul s-a aşezat în rândul acelora dintre cititorii săi care îi împărtăşesc sistemul de valori, inteligenţa şi sensibilitatea literară. Ironia este atributul fiinţei superioare, motiv pentru care reprezentanţii puterii politice nu pot fi ironici, ci doar sarcastici.

BDD-A744 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:09 UTC)

Concluzii

Sunt numeroase situaţiile când literatura reuşeşte să ilustreze felul în care limba se confruntă cu fenomenul de diglosie, oscilând între expresia naturală şi limba de lemn, ca instrument al unei Puteri politice. Prin exemplele oferite în lucrarea de faţă s-a urmărit demonstrarea faptului că limbajul totalitarismului este un caz de patologie a limbajului în care se exprimă principiul redundanţei.

Aprecierea unui text în conformitate cu perioada în care a fost scris (deci în conformitate cu *sociocodul*) evidenţiază faptul că textele ideologice nu sunt deschise tuturor categoriilor de cititori, ci doar celor familiarizaţi cu convenţiile specifice limbii de lemn. Cititorii care nu au avut contact cu ideologia respectivă nu pot sesiza toate nuanţele implicate într-un text pentru că orizontul lor de aşteptare este altul. Probleme de interpretare pot apărea nu numai atunci când la mijloc e un text ideologic, ci şi dacă e vorba despre unul care doar „îngână" ideologia, dar care intră în dialog, în felul acesta, cu ideologia. Este nevoie de un cititor iniţiat în acest tip de comunicare clişeizată, neputându-se vorbi, aşadar, despre universalitatea textelor ideologice. Cooperarea cititor / autor nu se mai realizează la fel în timp.

Specific comunicării literare este faptul că unei competenţe lingvistice a autorului îi corespunde o competenţă similară a destinatarilor, pentru că aceştia din urmă sunt puşi în situaţia de a descoperi în mesaj semnificaţiile proiectate de autor. Astfel, constatăm că opera conţine în ea însăşi imaginea cititorului căruia îi este destinată, însă raportul destinatarului cu opera nu poate fi niciodată acelaşi pentru că destinatarul, ca şi emitentul, reprezintă o sumă de relaţii psihologice, istorice, socio-culturale, semiologice. De interes deosebit, aşadar, în ceea ce priveşte receptarea este teoria lui Eliseo Véron, conform căreia „contractul de lectură" ce se instituie mutual serveşte pentru a caracteriza funcţionarea, în orice tip de „suport de presă", a „dispozitivului de enunţare", adică a „modalităţilor de a spune", cuprinzând: a) imaginea celui care transmite un mesaj, locul pe care şi-l atribuie acesta faţă de „ce spune"; b) imaginea celui căruia îi este destinat discursul, locul ce-i este atribuit acestuia; c) relaţia dintre emiţător şi destinatar, care poate fi, de fapt, altul decât receptorul real.

Modul ironico-parodic de „a citi'' o epocă dominată de totalitarism ia, astfel, înfăţişarea unui joc discursiv, amuzant, în care dialogismul intertextual se răsfaţă cu incontestabile efecte sensibilizatoare în procesul lecturii. Frenezia ludică intertextuală din unele texte este o modalitate de manifestare a unei disidenţe, poate mai eficientă decât altele – o disidenţă faţă de o ideologie instituţionalizată, retardatată, cu toate efectele ei dezastruoase în plan social, politic şi cultural.

Constatăm că cititorul trebuie să apeleze la o relectură a textelor apărute sub regimul comunist în scopul decodării corecte a textului. Invitaţia la „relectură" vine, de cele mai multe ori, din partea autorului care propune cititorului un „pact" prin care îi cere, indirect, să citească ceea ce textul nu exprimă explicit. Spre deosebire de alte strategii discursive, ironia stabileşte o relaţie între ironist şi audienţă (cea care este vizată în mod intenţionat şi care face ca ironia să existe cu adevărat, dar şi cea exclusă).

BDD-A744 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:09 UTC)

Există situații în care singura posibilitate de a evada dintr-o societate meschină este ironia: un mod de exprimare prin care se poate trage un semnal de alarmă asupra pericolului reprezentat de limitarea accesului la informație. Literatura, ca formă de manifestare a experienței umane care își permite mai multe libertăți, chiar sub masca înregimentării ideologice în unele cazuri, este esențial ironică: adoptând o atitudine de permanentă distanțare și punere la îndoială față de toate formele de expresie puse la dispoziție de limbă. În acest scop a trebuit să se dezvolte o limbă specifică pentru tratarea subiectelor interzise și pentru exprimarea ideilor pe care le refuza cenzura.

Bibliografie

Austin, J. L., *How to Do Things with Words* 2nd edn, Oxford, Oxford University Press, 1975.

Bidu-Vrănceanu, Angela, Cristina Călărașu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar general de științe. Științe ale limbii*, București, Editura Științifică, 2001.

Booth, Wayne, *Preface*, în *A Rhetoric of Irony*, Ltd. London, The University of Chicago Press, 1975.

Dumistrăcel, Stelian, *Suntem toti victimele inertiilor lingvistice*, „Jurnalul național", 29 Martie 2006.

Dumistrăcel, Stelian, *Jocul periculos cu fetişurile şi cu cuvintele fetişizate*, „Cronica", nr. 21, 1990, p. 8.

Dumistrăcel, Stelian, *Restabilirea demnității cuvintelor*, „Cronica", Anul I, 29 decembrie, 1989, p. 6.

Grice, H. P., *Logic and conversation*, în Cole & Morgan (eds), *Syntax and Semantics* 3: Speech Acts, New York, Academic Press, 1975.

Hutcheon**,** Linda, *Irony's Edge. The Theory and Politics of Irony*, London & New York, Routledge, 1994.

Jakobson, Roman, *Essais de linguistique générale*, traduit de l'anglais et préfacé par Nicolas Ruwet, Paris, Les Éditions de Minuit, 1963.

Lesovici, Mircea Doru, *Ironia*, Iași, Institutul European, 1999.

Maingueneau, Dominique, *L'Analyse du discours*, Paris, Hachette, 1991.

Morier, R, H., *Dictionnaire de poétique et de rhétoriqu*e, Paris, PUF, 1961, p. 155.

Searle, John, *Intentionality: An Essay in the Psilosophy of Mind*, Cambridge, Canbridge University Press, 1983.

Slama-Cazacu, Tatiana*, Stratageme comunicaționale și manipularea*, Iași, Editura Polirom, 2000.

Surse

Barbu, Eugen, *Şoseaua Nordului*, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1959.

Buzura, Augustin, *Absenții,* Cluj, Editura Dacia, 1970.

Buzura, Augustin, *Vocile nopții*, Editura Minerva, Bucureşti, 1980.

Călinescu, George, *Scrinul negru*, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1960.

Galan, Valeriu Em., *Bărăgan*, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1954.

Preda, Marin, *Moromeții*, vol. II, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1967.

Preda, Marin, *Cel mai iubit dintre pământeni*, Bucureşti, Cartea Românească, 1980.

Sălcudeanu, Petre, *Biblioteca din Alexandria*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1970.

BDD-A744 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:09 UTC)

Subversive Communicational Strategies under Ideological Censorship. Irony and the Linguistic Patterns

Our article aims at pointing out irony as a very eficient strategy in comunication, especially when we talk about subverting ideology and skipping censorship. Our interest falls, especially, on verbal irony which is to be illustrated through literary texts belonging to the communist era when the "freedom of speech, thought and action" was just a dream, so that the only way to really communicate was by twisting the clichés.

BDD-A744 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:09 UTC)

BDD-A744 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:09 UTC)